

Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u 1860-im godinama

Glavni politički čimbenici u Habsburškoj Monarhiji bili su svjesni neminovnog propadanja Vojne krajine kao vojničko-strateške jedinice, ali nisu pomišljali na jedino pravo rješenje njena daljnjeg statusa: pripojenje Hrvatskoj. Naprotiv, Vojna krajina postala je u njihovoj politici značajan problem upravo zbog toga što su uviđali da bi — ako, upravljajući se potrebnim političkim realizmom, omoguće ujedinjavanje hrvatskih zemalja — moglo doći do ozbiljnih poremećaja u konstelaciji političkih snaga u Monarhiji.

Ovdje na žalost ne možemo obuhvatiti tu problematiku u cjelini, jer je ona ne samo složena i opsežna nego se, gledajući je u etapama razvoja, i kvalitativno mijenja. Ovo se izlaganje bavi uglavnom onim osnovnim problemima koji se javljaju u posljednjoj etapi austrijske vojne granice na hrvatskom državnom prostoru. Upravo u toj etapi, tj. 1860-ih godina, Vojna krajina postaje bez sumnje vitalno pitanje hrvatske politike, a na kraju toga razdoblja i poprište bune čiju stotu obljetnicu obilježavamo ovim skupom.

1. U vrijeme kad je civilna ili Banska Hrvatska — u 1860-im godinama — započela modernizaciju uprave, nastojala zasnovati glavne pravce daljnjeg gospodarskog razvoja, osobito u prometu, i ulagala napore da organizira potreban financijski kapital, zasnivajući potrebu svoga razvoja na povijesnom pravu Hrvatske, Hrvatsko-slavonska vojna krajina bila je sa svojim stanovništvom još uvijek lišena gotovo svih građanskih sloboda i prava. Osnovna zadaća te stoljeća stare vojničke institucije ostala je davanje jeftinih vojnika za potrebe Monarhije.

Hrvatsko-slavonska vojna krajina protezala se Jadranskim morem od Sv. Mandalene, u blizini Starigrada, do Novog Vinodola, zatim uz zapadne granice Turskog Carstva na istok do Zemuna. Po površini bila je nešto manja od Banske Hrvatske, a broj njenih stanovnika bio je 1869. samo za oko 150.000 manji nego u civilnoj Hrvatskoj. Između njih postojale su goleme razlike koje je stoljećima gradila vojnička uprava i organizacija. Te su razlike još u 1860-im godinama strogo dijelile hrvatski državni prostor na vojnički i civilni.

Kako je predmet ovoga znanstvenog skupa i buna u Krajini 1871, upozorit ću na neke od osnovnih problema Vojne krajine koji su izazivali nezadovoljstvo svih slojeva krajiškog stanovništva i što je Eugena Kva-ternika potaklo da izradi plan za podizanje bune radi oslobođenja i ujedinjenja Hrvatske.

Posljednji Temeljni zakon Krajine od godine 1850, koji je zapravo pridonosio stabilizaciji krajiškog vojničkog mehanizma i njegovu očuvanju,

proglasio je cijelu Krajinu dijelom carske vojske. Prema tom zakonu stanovništvo Krajine, bez obzira na dob i spol, pripada vojsci i podliježe odredbama austrijskog vojnog zakona. Njemački kao službeni jezik austrijske vojske postaje obavezan u svim poslovima, školama, uredima i sudstvu u Krajini. Državna je rabota doduše ukinuta, ali je opseg obaveza prenesen na općinsku rabotu. Osim gradnje bolnica, magazina i cesta između pojedinih kompanija, koje uglavnom imaju strateško značenje, na teret općinske rabote prebačeno je i održavanje tzv. carskih cesta kojih je od ukupne dužine u Hrvatskoj najveći dio prolazio teritorijem Vojne krajine. To su: cesta Karlovac — Senj i njen krajiško-primorski dio od Senja do Novog, zatim jednako tako duga cesta od Žute Lokve preko Otočca i Gospića, sa sjeverne strane Velebita, do Knina sa značajnim odvojkom od Gospića do Karlobaga. Osim tih državnih cesta prema moru i Dalmaciji Vojnu krajinu je drugi dio cestovne mreže povezivao s Ugarskom, Turskom i Srbijom. Polazna dionica išla je od Karlovca preko Vojnića, Vrginmosta, Gline, Petrinje, Siska i dalje Slavanskom krajinom prema Osijeku. Od Petrinje je dio carske ceste vodio do Kostajnice gdje se ona nadovezivala na trgovačke putove Turskog Carstva.

Održavanje cesta bilo je najteže u Banskoj i Slavanskoj krajini zbog mekanog terena. Krajiške zadruge bile su obvezane izrađivati određen broj hrastovih trupaca, koji su ugrađivani u donji sloj ceste kao kocke preko kojih se nasipao pijesak.

Vrhovna komanda austrijske vojske ograničila je 1855. kažnjavanje za prekršaje u Krajini tamnicom; umjesto toga odredila je da se najveći broj kazni izvršava batinanjem. Tjelesna kazna vrijeđala je ljudsko dostojanstvo Krajišnika. Ipak su najveći teret za njih bile prekomjerne vojničke obaveze. Samo u mirno doba davala je Hrvatsko-slavonska vojna krajina oko 40.000 vojnika; svaki 21. stanovnik Krajine bio je vojnik. U drugim zemljama Monarhije nailazimo na podatak da 145 stanovnika daje jednog vojnika. Jedan krajiški vojnik opterećivao je državnu blagajnu četiri puta manje od vojnika iz drugih zemalja Monarhije. Na jeftinoj krajiškoj vojsci ušteđivala je Monarhija godišnje oko 7 milijuna forinti.¹ Zato je razumljivo da je država bila zainteresirana za očuvanje Krajine kao izvora jeftinih i dobrih vojnika na granici prema Turskoj. Ušteda državne blagajne na krajiškim vojnicima padala je na teret kućne zadruge i njenih članova, a to je, gledano u cjelini, stoljećima usporavalo gospodarski i društveni razvoj u tom dijelu Hrvatske. Vojne su vlasti posvećivale posebnu pažnju upravo kućnim zadrugama, koje su svojom organizacijom posjeda i rada bile velika zapreka prodoru kapitalističkih odnosa u Krajinu.

Društveni i gospodarski razvoj Krajine ima svoje etape. Prodiranje kapitalizma u Krajinu izazvalo je u njoj ozbiljnu gospodarsku i društvenu krizu upravo u 1860-im godinama, a to se posebno odrazilo na kućnoj zadrugi. Željeznička pruga do Zagreba, Siska i Karlovca uz relativno dobre ceste kojima je Krajina bila povezana s Turskom i Ugarskom, pa plovidbeni putovi Savom i Kupom i krajiške luke na moru — Senj i Karlobag — omogućile su vezu Krajine s tržištem ne samo Hrvatske nego i drugih zemalja Monarhije. Željeznički promet otvorio je stranom kapitalu

¹ M. Valentić, Osnovni problemi u ekonomici Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1850—1873, *Historijski zbornik*, XVIII, 1965, 89.

put eksploataciji prirodnog bogatstva Krajine, u prvom redu šuma i ruda. Sav je taj složeni i povezani prodor kapitalizma u Krajinu odlučno utjecao na promjenu strukture krajiške kućne zadruge. Sa svojom unutrašnjom podjelom rada, vojnim obvezama i pretežno zatvorenom proizvodnjom stara se zadruga nije uspjela održati, unatoč nastojanju vojničkih faktora da spriječe njenu diobu. Njeni su članovi težili ekonomskoj emancipaciji. Zaredale su tajne diobe kućnih zadruga, koje su izmijenile stanje normirano zakonom 1850. Promjene u kućnoj zadruci, osnovnoj organizacionoj jedinici krajiškog vojničkog sistema, u 1860-im su godinama jedan od pouzdanih pokazatelja pravih odnosa i raspoloženja u Vojnoj krajini. Krajiški je sistem potresen u svojoj osnovi.

Najteža kriza tog sistema zahvatila je — od 1868. do izbijanja bune u Rakovici — Slunjsku, Ogulinsku i dio Otočacke regimente.² Između ostalog, velik dio stanovništva ovog dijela Krajine zaposlio se na dotad najvećem građevinskom objektu Hrvatske — pruzi Karlovac—Rijeka — i time se gotovo oteo vojnoj disciplini i obvezama.³ Pruga je omogućivala dobru zaradu osobito prijevoznicima građevinskog materijala. Mogućnost zarade neodoljivo je privlačila Krajišnike.

Društvene promjene u Krajini 1860-ih godina nisu mogli spriječiti vojni zakoni i propisi koje je Krajini nametnulo bečko Ministarstvo rata.

2. Poslije Austro-ugarske nagodbe trgovina i promet zapadaju u veoma ozbiljnu krizu osobito u Slavonskoj i Banskoj krajini. Uzrok je dijelom neriješeni status Krajine, koji dovodi do sukoba zbog kompetencija između Ministarstva rata i ugarskog Ministarstva za komunikacije i javne gradnje, a dijelom nepostojanje jeftine komunikacije s morem. Prema izvještaju Krajiške trgovačko-obrtničke komore za Slavonsku i Bansku krajinu u Sisku, područje ove komore ne može više konkurirati u prometu žitom jeftinijem ruskom žitu koje se uvozi preko Trsta i željeznicom stiže na karlovačko tržište. Prema analizi te komore jeftinije je dopremiti uvoznu robu u Karlovac iz Trsta nego domaću iz Siska, izuzevši šumsku gradu.⁴ Konkurenciju između Trsta i Karlovca najbolje ilustriraju ova dva primjera: Iz Siska je 1870. izvezeno robe oko 2,500.000 centi manje nego

² God. 1868. doneseni su posljednji zakoni za Vojnu krajinu: učinjen je posljednji napor vojnih čimbenika da se djelomičnom reformom društvenih odnosa uspostavi ravnoteža između pravne nadgradnje i društvene stvarnosti osobito u zadržnim odnosima. Novi zakon o zadrugama sadrži dvije značajne odluke: 1. dopuštena je dioba zadruga i nekretnina i protiv volje većine njenih članova; 2. vojne dužnosti nisu više preduvjet diobe, ako se vojnik pismeno obveže da će izvršavati svoje vojne dužnosti. Tom se odredbom prenosi garancija zadruga kao kolektiva na pojedinca, a to je značajna promjena u dotadašnjoj organizaciji Krajine. Međutim, već god. 1869. započet će, odlukom o djelomičnom ukidanju — a 1871. odlukom o razvojačenju cijele Vojne krajine — desetogodišnja politička bitka s glavnim političkim čimbenicima Austro-Ugarske Monarhije za ujedinjenje teritorija Vojne krajine s Bansom Hrvatskom uz što povoljnije uvjete.

³ Građevinski radovi na pruzi Karlovac—Rijeka započeti su nakon 26. srpnja 1869. kada je potpisan ugovor između ugarsko-hrvatskog Ministarstva komunikacija i Generalnog građevinskog poduzetništva, željezničke pruge Karlovac—Rijeka, sa sjedištem u Beču, kao novoosnovanog konzorcija za građevinske radove. Konzorcij su sačinjavali poduzetnici braća Pongratz i novoosnovana bankovna poduzeća: »Franco-Austria« i »Franco-Hungaria«.

⁴ Izvješće sisačke Trgovačko-obrtničke komore o svom dojakošnjem djelovanju, Zagreb 1872, 68.

1869, godine 1870. uplovilo je u Sisak 446 natovarenih lađa i splavi manje nego 1869.⁵ Opadanje trgovine i prometa u Sisku utječe na smanjenje prometa u Brodu, Gradiški, Kostajnici, Jasenovcu, pa dakle smanjuje opseg prometa Savom i Kupom. Plovidba Savom i Kupom zahtijevala je regulaciju tih značajnih trgovačkih arterija. Međutim, Ministarstvo rata zadržalo je pod svojom isključivom jurisdikcijom dio rijeke Save od Lonje do Zemuna, pa je regulacija odgođena do konačnog rješenja krajiškog pitanja kao jedinog spornog problema u odnosima Austrije i Ugarske poslije nagodbe 1867.

Krajiške šume, kojih je ukupna vrijednost iznosila oko 147 milijuna forinti, privlačile su trgovački kapital mnogih evropskih središta. To je pridonijelo koncentraciji trgovačkog kapitala u Hrvatskoj i Vojnoj krajini a s tim u vezi osnivanju hrvatskog konzorcija za eksploataciju krajiških šuma sa sjedištem u Sisku. Predsjednik konzorcija bio je Antun Vranicani a tajnik Ivan Mažuranić. Uz to su i sami Krajišnici počeli pokazivati povećani interes za šume. Međutim, zbog nepostojanja jeftinih komunikacija, zbog visokih izvoznih pristojbi i podmitljivosti upravnog aparata u Krajinu cijene šumske mase bile su vrlo niske.

Najveća skladišta ogrjevnog drveta bila su u Gospiću i Karlobagu. Iz njih je Austrija opskrbljivala svoje vojne kasarne u Zadru, Šibeniku, Splitu i drugim gradovima Dalmacije. Najveći dio prometa trgovačkih luka u Hrvatskom primorju otpadao je na šumske proizvode koje su trgovci i drugi poduzetnici izvozili u Italiju, Maltu, Francusku, Španjolsku, Grčku i Egipat. Ali, ubrzo je opao taj promet u lukama Hrvatskog primorja zbog konkurencije jeftinijeg drveta iz Kranjske i Štajerske koje se izvozilo preko Trsta.⁶ Osim toga, u lukama Sredozemlja javlja se drvo iz sjeverne Evrope; i ono je potisnulo slabije hrvatske trgovce. Opadanje sječe, prerade i prijevoza krajiške šumske mase — uz već spomenuto opadanje trgovačkog prometa kroz Sisak — također utječe na zaoštavanje odnosa u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini 1870. i 1871, osobito u Ogulinskoj, Slunjskoj, Otočackoj i Ličkoj regimenti koje su osjetno pogođene krizom trgovačkog prometa na cesti prema moru. Razlike između Hrvatske krajine, tj. dijela južno od Karlovca, i Slavonske krajine (zbog nedovoljno plodne zemlje, npr., manja selišta u Hrvatskoj krajini: 24 jutra, a veća u Slavonskoj: 34 jutra) povećane su potkraj 1860-ih godina još i nedostatkom financijskog kapitala, osobito hipotekarnih kredita. God. 1869. osnovana je trgovačka obrtnička komora, s veoma aktivnim tajnikom Milanom Makancem, koja je, između ostalog, organizirala trgovinu i obrt Slavonske i Banske krajine. Na krajiškom području komore nalazili su se ovi kreditni zavodi: štedionice u Brodu, Gradiški i Sisku, i ekspozitura Hrvatske eskomptne banke u Sisku. Iako je taj kapital bio prostorno dobro lociran, ipak on nije mogao zadovoljiti sve potrebe ovog dijela Krajine. Područje Hrvatske krajine ostalo je gotovo bez novčanih zavoda. Trgovina i obrt Hrvatske krajine bili su upućeni najvećim dijelom na Karlovac, tj. na njegov kapital, i na udaljeni Senj koji je, osim trgovine žitom, solju i drvetom, bio i jak uvoznik dalmatinskog vina. Na sajmove u Karlovcu

⁵ Isto, 86.

⁶ Glavno izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Senju za godine 1876, 1877. i 1878, dio I, Senj 1880, 37.

i njegov kreditni kapital bila je dakle upućena Hrvatska krajina, pa je i put od trgovačkih i obrtničkih poslova do političkih akcija vodio preko Karlovca gdje su jako uporište imali pravaši. Uporište Narodne stranke u Krajini bio je vojni Sisak.

Najrazvijenija grana djelatnosti u Hrvatskoj krajini bila je trgovina, i to uvoz iz Bosne i izvoz preko Senja i Rijeke. Uvoz iz Bosne dosegao je u 1860. vrijednost od 400.000 forinti, a tranzit oko 150.000.⁷ Krajišnici Slunjske, Ogulinske i Otočačke regimente uvozili su iz Bosne najviše stoku. Na opseg tog dijela trgovine negativno je utjecalo povećanje uvozne carine 1868. od jedne na čak šest forinti po grlu stoke. Carinska zaštita austrijskog tržišta osobito je teško pogodila stanovništvo triju navedenih regimenti. Kao kompenzacija za to godine 1869. ukinuta je carina za primanje stoke iz Bosne na ispašu. O sve većem opsegu trgovine s Bosnom odnosno Turskom preko austrijskih carinarnica na granici Hrvatske krajine prema Turskoj: u Kostajnici, Maljevici, Zavalju, Prosječenom Kamenu i Srbu svjedoči i zahtjev trgovaca da se u Bihaću — središtu uprave zapadne Bosne — otvori austrijski konzulat koji bi unaprijedio tu trgovinu, budući da je konzulat u Banjaluci odviše udaljen od Bihaća.⁸

3. Analiza ekonomsko-socijalnih odnosa u Vojnoj krajini, ma kako bila iscrpna, nije dovoljna da se u cjelini razumije problem Vojne krajine, osobito u 1860-im godinama. U vanjskoj politici Monarhije i njenoj vojničkoj strategiji dobiva Vojna krajina posebno značenje, osobito poslije poraza 1859. i 1866. kad je Monarhija, gubitkom Lombardije i Venecije, potpuno potisnuta sa Apeninskog poluotoka, a u ratu s Prusijom istisnuta iz Saveza njemačkih država, i nakon uvođenja dualizma. Izgubljene pozicije osobito na Apeninskom poluotoku nastoji Austrija nadoknaditi na Balkanskom poluotoku.

Nova uloga Vojne krajine u tom razdoblju definirana je potkraj 1861. u odgovoru vladara na adresu Hrvatskog sabora. Na energičan zahtjev Hrvatskog sabora da se Vojna krajina ukine i njeno područje pripoji Hrvatskoj odgovorio je vladar 8. studenog 1861. negativno, tvrdeći da je postojanje Vojne krajine u Hrvatskoj i dalje potrebno Monarhiji ne samo radi snage njene vojske nego i zbog političkog značenja krajine za budućnost trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ako znamo da je u pitanju bio odnos prema Bosni i Hercegovini, gdje bi se jedino i mogla angažirati Vojna krajina u interesu Hrvatske, nužno nam se nameće zaključak da vladar nastoji zainteresirati Hrvatsku za ulogu Vojne krajine u rješavanju istočnog pitanja. Hrvatska bi se dakle morala odreći zahtjeva da se Krajina ukine i da joj se pripoji njeno područje. Kako je Vojna krajina dobila značajno mjesto u vanjskoj politici Monarhije, postala je veoma zanimljiva evropskim diplomatskim čimbenicima i zbog toga bila poprište djelovanja agenata različitih političkih interesa Evrope u drugoj polovici XIX stoljeća.

Poraz Austrije u ratu s Prusijom i Austro-ugarska nagodba utjecali su osjetno na daljnju sudbinu Vojne krajine. U pregovorima između austrijske i ugarske delegacije zaključeno je, na zahtjev ministra rata, da se pita-

⁷ Spisi Saborski ..., 1861, III, Zagreb 1862, 19.

⁸ Isto, 19.

nje Vojne krajine rješava poslije Nagodbe. Ugarska delegacija morala je također pristati da isključivu jurisdikciju nad Vojnom krajinom i nadalje zadržati Ministarstvo rata. Bečki vojni krugovi, koji su poticali obnavljanje rata s Prusijom i imali na umu rasplet događaja na Istoku, uporno su ustrajali na tom zahtjevu. Stajalište ministra rata Ugarska u načelu nije mogla prihvatiti, ali je njen interes za podjelu vlasti s Austrijom diktirao da pristane na sporazum unatoč neriješenom krajiškom pitanju. Andrassy je i dalje duboko sumnjao u carsku vojsku i Ministarstvo rata, a Vojnu je krajinu smatrao sredstvom kojim će reakcionarni krugovi u Beču prvom prilikom srušiti dualizam.⁹ Sve to pokazuje koliko je Vojna krajina bila sporno pitanje i u odnosima između Austrije i Ugarske.

S obzirom na Kvaternikovu bunu nas više zanima stanje u samoj Krajini, prije svega kako se stvaranje dualizma odrazilo na zaoštavanje odnosa u njoj. Prema mnogim izvještajima, u Krajini je zavladao strah od Ugarske i njene osvete za ulogu koju je Vojna krajina odigrala u 1848. i 1849. godini. Zbog toga njeni čimbenici isključuju svaku pomisao na ujedinjenje s Hrvatskom poslije Austro-ugarske nagodbe. Pozivanjem na oružje i svoju ratnu tradiciju, dakako, uz podršku bečkih vojnih krugova, Krajina se — uz Narodnu stranku — sve više pretvara u snažnu opoziciju Ugarskoj i dualizmu. Stanje je u njoj, prema ocjenama najrealističnijih političara, postajalo sve sličnije onome iz 1848. Najnezadovoljnija bila je Ugarska čija opozicija odlučno zahtijeva od Andrassyja otpor Ministarstvu rata i prisiljavanje Austrije na ukidanje Vojne krajine u Hrvatskoj. Sukob s Austrijom 1869. zbog Vojne krajine postao je dramatičan a dualizam doveden u ozbiljnu krizu. Naime, ugarska je delegacija odbila da glasa za vojni budžet Monarhije sve dotle dok se ne ukine Vojna krajina. Ipak je kriza i ovaj put riješena kompromisom. Ugarska je glasala za vojni budžet, a vladar je donio odluku o djelomičnom ukidanju Vojne krajine, tj. Križevačke i Đurđevačke regimente, Žumberačke kapetanije i vojnih komuniteta Siska i Senja.

Ali upravo ta odluka o djelomičnom ukidanju Vojne krajine 1869. pokrenula je cijelu Krajinu i dovela do strogog razgraničavanja opozicionih stranaka u Hrvatskoj, Narodne i Stranke prava, u odnosu prema krajiškom problemu. Ona je i uvod u Kvaternikovu Rakovicu. Da bih što bolje objasnio tezu o uzrocima neuspjeha Kvaternikove bune, podijelio sam vrijeme prije bune na dvije faze: vrijeme nezadovoljstva u Krajini i vrijeme pripremanja bune. Vrijeme nezadovoljstva kao poticaja za bunu traje od 1867. do 8. lipnja 1871. Vrijeme pripremanja bune u Rakovici počinje vjerojatno 1869, a sasvim sigurno najkasnije 1870.¹⁰ Za nas je bitno da se faza nezadovoljstva poklapa s fazom priprema, odnosno da između nezadovoljstva u Vojnoj krajini i Kvaternikove ideje o podizanju ustanka postoji organska veza.

Faza smirivanja u Vojnoj krajini započinje 8. lipnja 1871, tj. carevim proglasom o razvojačenju, a s tom se fazom poklapa dizanje ustanka u Rakovici. Ni faza smirivanja ni trenutak dizanja bune ne ulaze u temu

⁹ Gunther E. Rothenberg, *Oesterreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881*, Wien 1970, 205.

¹⁰ Vaso Vojvodić, Izvještaj Rade Čuića o Rakovičkoj buni, *Historijski zbornik*, XIV, 1961, 218.

ovog referata. Ali imajući na umu različite ocjene Kvaternikove bune u Rakovici, dužni smo sažetom analizom društvenih odnosa odgovoriti na pitanje je li Kvaternikova ideja o podizanju bune u Vojnoj krajini imala realne poticaje.

4. Bliži odgovor na postavljeno pitanje u neposrednoj je vezi sa spomenutom odlukom vladara o djelomičnom ukidanju Vojne krajine 1869, zatim s utjecajem njegove odluke o definitivnom razvojačenju i o stvaranju zasebne Krajiške zemaljske vlade, donesene 1871, samo četiri mjeseca prije izbijanja bune u Rakovici. Odluka o djelomičnom ukidanju Krajine izazvala je nezapamćeno nezadovoljstvo, koje se nadovezuje na ono iz doba stvaranja dualizma. Stoljećima građen vojnički sustav Krajine, zasnovan na poslušnosti, prestao je funkcionirati. Zaredali su javni skupovi i protesti. Upućene su mnogobrojne predstavke vladaru i ministru rata protiv odluke o djelomičnom ukidanju Krajine. Izrazi tog nezadovoljstva mogu se sažeti u tri glavne točke: 1. osuda politike mađarske vlade koja djelomičnim ukidanjem Krajine želi stavljati pod djelokrug Nagodbe komad po komad krajiškog teritorija; 2. zahtjev da se pitanje ukidanja Krajine rješava u cjelini i odmah; 3. zahtjev da se u Krajini provedu izbori za Hrvatski sabor u kojemu bi Krajišnici zajedno sa zastupnicima civilnog dijela Hrvatske precizirali svoja prava i osigurali svoj kapital od Ugarske, osobito u eksploataciji krajiških šuma — čije je drvo bilo najkurentnija roba na evropskom tržištu u drugoj polovici XIX st.

Opće nezadovoljstvo poticali su i krajiški oficiri agitacijom protiv Mađara a za očuvanje Vojne krajine, objašnjavajući to kao volju kralja i najviših vojničkih čimbenika Beča. Na porast buntovnog raspoloženja u Krajini snažno je utjecala i Narodna stranka svojim glasilom *Zatočnik*, koji se pred progonom Mađara sklonio u Krajinu. U vojnom Sisku, gdje je *Zatočnik* izlazio od 1. IX 1869. do 25. II 1871, bilo je jako središte opozicije koja je djelovala protiv nastojanja Ugarske da u svom interesu rješava krajiško pitanje, protiv bana Levina Raucha i njegove mađarske politike u Hrvatskoj. Sisačka opozicija uživala je podršku vojnih faktora. Mnogi napisi u *Zatočniku* imali su za cilj da se politički život u Krajini preporodi, da se u njoj provedu izbori i da se uz pomoć krajiških zastupnika u Hrvatskom saboru mađarska vlada primora na promjenu Nagodbe. Prema tome, cilj politike Narodne stranke u Vojnoj krajini od Nagodbe do bune nije bio razvojačenje i ujedinjenje nego prije svega provođenje izbora za Hrvatski sabor kako bi Narodna stranka, ojačana krajiškim zastupnicima, mogla u parlamentarnoj borbi postići promjenu Nagodbe.

Sa sasvim suprotnih pozicija djeluje u Vojnoj krajini Stranka prava. Kvaternik i njegov najuži krug ne protive se, načelno, odluci o djelomičnom razvojačenju i djelomičnom ujedinjenju Krajine. Svoj stav prema krajiškom pitanju izrazili su ovako: »Mi bi najvolili da se sva Granica na jednom ukine. Ali, ako to s česa mu drago nije moguće, mi volimo da se ukida stopa po stopa, nego da sve ostaje kod starog.«¹¹ Središte pravaša nalazi se u Zagrebu. Tu oni, za razliku od Narodne stranke koja se oslanja na podršku vojnih krugova, uživaju određenu naklonost bana Levina

¹¹ Hrvatska, sv. II, 17. X 1869.

Raucha.¹² Na području Vojne krajine oštro se sukobljavaju s propagandom Narodne stranke. Optužuju Austriju i Ugarsku kao najveće krivice za stanje u kojem se još uvijek nalazi Vojna krajina, a kojoj se ne može pomoći izborima i parlamentarnom borbom nego jedino bunom protiv Švaba i Mađara. Najviše sljedbenika imali su na području Ogulinske, Slunjske, Otočacke regimente i u dijelu Banske krajine. Vojne vlasti budno su pratile urotničku akciju pravaša. Mnogo njihovih pristaša zatvorile su u poznatu krajišku tamnicu u Ogulinu. Iz svojih uporišta u Karlovcu, Vrbovskom, Skradu i Delnicama — na trasi pruge Karlovac—Rijeka koja se ubrzano gradila — pravaši su održavali čvrste veze s Krajinom. Prema izvještaju Rade Čuića, oni su i tjedne sajmove pretvarali u otvorene pozornice na kojima su izlagali svoje ciljeve. Krajina daje najradikalnije pravaše, među kojima se posebno ističu Franjo Matasić, posljednji urednik pravaškog glasila *Hrvatska*, Adolf Jakšić, oduševljeni pristaša Pariske komune, zatim Rudolf Fabijanić, Petar Vrdoljak, stari Kvaternikov znanac Rakijaš, te važna poluga ustanka, osobito u njegovim pripremama, Rade Čuić. Prema jednom pismu A. Starčevića D. Akurtiju od 4. IX 1868. pravaši nisu uspjeli naći pristaša u Slavonskoj krajini.

Za Kvaternikovu ideju o dizanju ustanka u Vojnoj krajini, osobito ako mislimo na dio Krajine od Karlovca prema moru, može se dakle tvrditi da je imala realan poticaj. To su bile — o tome smo govorili već u početku — teške vojničke dužnosti, rabota, neriješena socijalna pitanja, nezadovoljstvo trgovačko-obrtničkog dijela stanovništva, a u posljednjem razdoblju Krajine, nakon Nagodbe, i strah predstavnika vojne uprave od razvojačenja i ukidanja Vojne krajine. Kako Kvaternikova buna nije dovoljno razjašnjena u našoj historiografiji, osobito povod za njeno dizanje, iznosimo na kraju jednu hipotezu o kojoj bi trebalo razmisliti, a koja uključuje i postavku da su idejni začetnici bune, Kvaternik i njegovi drugovi, prekasno stigli na područje Vojne krajine.

Nezadovoljstvo u Krajini nadraslo je moć krajiških vlasti da se bore protiv Krajišnika kojima su Kvaternik i njegovi drugovi dali idejnu podlogu za podizanje bune. S druge strane, pod dojmom pruskih pobjeda i proglašenja Njemačkog Carstva u siječnju 1871. na bečkom je dvoru prevladalo uvjerenje da se budućnost Monarhije može osigurati samo nagodbom sa Česima. Pad bana Levina Raucha 26. I 1871. i pobjeda Narodne stranke na izborima, u svibnju iste godine, doveli su bečke vojne krugove ipak u nepredviđenu vezu s Mađarima. Ministar rata Kuhn prihvaća pregovore s Mađarima protiv slavenskih zahtjeva. Mađarska je delegacija, na sjednicama koje su trajale od veljače do svibnja 1871, zahtijevala razvojačenje Vojne krajine, što je značilo oduzimanje oružja krajiškog stanovništva koje je neprijateljski raspoloženo prema Ugarskoj i stjecanje većih prava i utjecaja u Vojnoj krajini. Rezultati pregovora objavljeni su Krajišnicima u obliku carske odluke od 8. lipnja 1871. o razvojačenju

¹² U jednom od mnogih i vrlo zanimljivih pisama Dragutinu Akurtiju, pouzdaniku Stranke prava za Rijeku i Hrvatsko primorje, od 23. XI 1869, A. Starčević kaže: »Poradi 'Granice' (članak Ukinutje Granice, objavljen u pravaškom glasilu *Hrvatska*, sv. II od 17. X 1869 — op. M. V.) Rauch imadiše s Menesdorferom (zapovjednik Generalkomande za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu — op. M. V.) neprilike ter je svezak samo zato propustjen jer i Slavoserbi, Zatočnik, viču na Ranha.« Arhiv Hrvatske, Akvizicije, fasc. 1, korespondencija Starčević—Akurti.

cijele Vojne krajine. Osim te odluke, kojom završava stoljetna povijest Vojne krajine u Hrvatskoj i koju je narod Krajine uistinu stoljećima i priželjkivao, doneseno je još nekoliko vrlo važnih odluka koje su zadirale u buduću gospodarski život krajiškog stanovništva. Jedna se od njih odnosila na šume, najveće bogatstvo Krajine. Prema toj odluci imale su se šume u Krajini podijeliti na državne i općinske. Od sječe državnih šuma osnovao bi se investicioni fond za izgradnju željeznica, cesta, škola i dr. u Krajini, a od sječe općinskih šuma krajiške imovinske općine, kao zajednička dobra pojedinih krajiških regimenta. Krajišnicima je zajamčeno da se ni nakon ujedinjenja s civilnom Hrvatskom na njih neće protezati poreski sustav u Hrvatskoj, tj. da neće plaćati porez za svoju zemlju koju dobivaju na dar od cara kao urbarijelnu odštetu. Ta je odluka osobito povoljno djelovala na raspoloženje Krajišnika. Zatim je osnovana i zasebna Krajiška zemaljska vlada u Zagrebu. Stvorena je, dakle, posebna autonomna pokrajina Monarhije. Prava Krajiške zemaljske vlade bila su čak veća, osobito u pogledu financijske autonomije, od prava civilne Hrvatske. Vrijeme od četiri mjeseca, tj. od lipnja do listopada, kad je izbila Kvaternikova buna u Rakovici, bilo je dovoljno dugo da se na osnovi donesenih odluka stabilizira mir u Krajini, ali u isti mah prekratko za Kvaternika da shvati zamašaj nastalih promjena. Da zaključimo, trenutak bune u Vojnoj krajini — 7. X 1871. — poklapa se s fazom smirivanja u Vojnoj krajini koja je započela 4 mjeseca prije izbijanja bune. Prema tome, u kratkom vremenskom razmaku, od lipnja do listopada, treba također tražiti uzroke neuspjeha Kvaternikove bune u Rakovici koja, unatoč svom tragičnom epilogu, ide u red najznačajnijih događaja hrvatske povijesti u drugoj polovici XIX stoljeća.

SUMMARY

During the 1860ies Croato-Slavonian Vojna Krajina (an armed district) became a vital problem in the Croatian policy; in 1871 it turns into the field for the up-rising under the leadership of the Croatian politician Eugen Kvaternik. One can easily assume that Kvaternik's idea for leading an up-rising in Vojna Krajina had a very realistic background incitement. It is to be discovered in heavy military duties and hard labour thrown on the inhabitants of the Krajina, in un-solved social problem of the simple soldier, in the dissatisfaction of merchant and trade society of Krajina, and, during the final stage of Krajina's existence (from 1867 Austrian and Hungarian Agreement onwards), in the awe of the military and managing representatives in Krajina of the arising danger from the Hungarian government after the pending disengaging and legal extinction of Vojna Krajina. In fact, after the Agreement in 1867, it became obvious that the problem of Vojna Krajina was soon going to be solved, though only to the interests of Hungary (Ugarska). The Decision of 1869 — to annul partly the duties of the Krajina — incited the until then un-heard of dissatisfaction throughout the district, though, really, it represented the continuation of the inhabitant's disposition from the time of the dualism. Through centuries built up docility of the military system in Krajina disappeared. Following each other were frequent public protests and meetings. Many a petition against the Decision for the part extinction of

the Krajina was drawn up to be represented to the Sovereign or to the Minister of the Defense. The Sovereign's Decision for the part extinction of the Krajina meant the first step taken towards Kvaternik's up-rising in Rakovica in 1871.

In my thesis, in order to better the existing explanations of the reasons of the failure of Kvaternik's up-rising, I divided the period before the rebellion in two stages: the stage of dissatisfaction in Krajina and the stage of the preparations for the up-rising itself. The period of dissatisfaction, that strong impetus to the up-rising, lasted from 1867 to June 8th 1871. The moment for the preparations for the up-rising must have started round 1869, though the general opinion has it decided on 1870.

Our historiography has not yet a clear explanation for the Kvaternik's up-rising, so, towards the end of my essay, I brought out a hypothesis which should be given more attention; the main idea is that Kvaternik and his companions reached the territory of Vojna Krajina a little too late. On June 8th 1871, the Sovereign made public the Decision for the legal extinction of the whole of Vojna Krajina. Apart from that Decision, which ended the centuries old existence of Vojna Krajina in the history of Croatia — the inhabitants of the Krajina longed for it for centuries, in fact, — some other important decisions opened the way to the improvement in their future husbandry and agricultural development.

The period of four months — from June to August, when was the up-rising of Kvaternik started in Rakovica — proved to be long enough to firm the peace in Krajina, all on the basis of the brought government decisions; however, it was too short for Kvaternik to fully grasp the importance of those changes. That is why the reasons for the failure of Kvaternik's up-rising in Rakovica should be found through a thorough analysis of those changes that took place after carrying out of the Sovereign's decisions of June 8th 1871.